

Володимир Вікторович ЛАГОДІЄНКО

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі,
Одеська національна академія харчових технологій
E-mail: volodymyr@wiktoriya.com

Наталія Володимирівна ЛАГОДІЄНКО

кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту
Миколаївського національного аграрного університету

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕЛЯНСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ
УКРАЇНИ: РОЛЬ, СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Лагодієнко, В. В. Сільськогосподарська діяльність селянських домогосподарств України: роль, стан та перспективи [Текст] / Володимир Вікторович Лагодієнко, Наталія Володимирівна Лагодієнко // Український журнал прикладної економіки. 2019. – Том 4. – № 2. – С. 32–44. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Відсутність однастайності серед думок експертів відносно структури виробників в аграрному секторі обумовлює потребу в аналізі ролі селянських домогосподарств у виробництві продукції.

Метою статті є перевірка гіпотези про незамінність селянських домогосподарств як виробників сільськогосподарської продукції.

Результати. Здійснено аналіз структури виробництва продукції рослинництва та тваринництва в господарствах населення в динаміці. Визначено тенденції щодо скорочення частки молока, виробленої господарствами населення, яка використовується для переробки відповідними підприємствами. На основі аналізу динаміки частки окремих культур в рослинництві визначено критичну залежність вирощування окремих із них у селянських домогосподарствах: картоплі, овочевих, плодкових та ягідних культур. Визначено ключову роль сільських домогосподарств у забезпеченні внутрішнього попиту та продовольчої безпеки через економічну невивідність експорту, причиною якої виступають високі транзакційні витрати. Аналіз динаміки площі землі та середній вік голів селянських домогосподарств дозволяє визначити відсутність «молодих» трудових ресурсів, що у поєднанні зі старінням існуючих виступає ризиком забезпечення відповідними кадрами в майбутньому. Проаналізована динаміка частки селянських домогосподарств, які утримують тварин, і їх кількість, що дозволило виявити негативну тенденцію щодо скорочення як питомої ваги, так і поголів'я. Визначено екстенсивний тип тваринництва в сільських домогосподарствах, який обумовлює низьку продуктивність праці. Здійснено аналіз рівня інтенсифікації сільськогосподарського виробництва в секторі селянських домогосподарств за рядом показників. За окремими з них (за показниками внесення добрив, використання районованих сортів, племінних плідників, штучного запліднення тварин та санітарного контролю якості молока) отримані значення є вкрай незадовільними.

Висновки. В м'ясо-молочному тваринництві наразі склалася складна ситуація: скорочення обсягів виробництва молока в господарствах населення за абсолютним показником перевищує аналогічне збільшення серед сільськогосподарських виробників, що робить цей продукт дефіцитним. На внутрішньому дефіцитному ринку м'яса заборона реалізації продукції первинної обробки сільських домогосподарств призведе до

скорочення пропозиції, зростання ціни та погіршення стану цих виробників, враховуючи потребу в такому обмеженні через невідповідність за параметрами якості. Вирішення цієї проблеми знаходиться у площині розширення державної програми розвитку тваринництва безпосередньо в селянських домогосподарствах.

Запропоновано шляхи вирішення проблеми незадовільного матеріально-технічного забезпечення виробництва та заготівлі тваринницької продукції малими організаційними формами: агролізинг та організація кооперативних забійних цехів. Підтримку розвитку сільських територій доцільно здійснювати у формі освітянської діяльності на базі об'єднаних територіальних громад.

Ключові слова: селянські домогосподарства, сільськогосподарська діяльність, фактори виробництва, продовольча безпека, тваринницька продукція, екстенсивний тип, низька якість, соціальна інфраструктура, малогабаритне обладнання, кооперативний рух.

Volodymyr LAGODIENKO

Doctor of Economics, Professor, Head of the department marketing, business and trade,
Odessa National Academy of Food Technologies
E-mail: volodymyr@wiktoriya.com

Nataliya LAGODIENKO

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting
and Auditing of Mykolaiv National Agrarian University

AGRICULTURAL ACTIVITIES OF THE RURAL HOUSEHOLDS OF UKRAINE: ROLE, CONDITION AND PROSPECTS

Abstract

Introduction. *The lack of consensus among experts on the structure of producers in the agricultural sector necessitates an analysis of the role of rural households in the production.*

The purpose of the article is to verify the hypothesis of the rural households' indispensability as agricultural producers.

Results. *The production structure of crop and livestock in the households in the dynamics is analyzed. Trends in the reduction of milk share were determined produced by households' farms used for processing by the enterprises. On the basis of the dynamics analysis of the individual crops share in production, a critical dependence of their cultivation in rural households was determined: potatoes, vegetables, fruit and berry crops. The key role of rural households in securing domestic demand and food security is identified due to the economic disadvantage of exports, which is caused by high transaction costs. The dynamics analysis of land area and the heads average age of rural households allows us to determine the absence of «young» labor resources, which, combined with the aging of existing ones, is at risk of providing adequate staff in the future. The dynamics of the rural households' share keeping animals and their number have been analyzed, which revealed a negative trend in the reduction of both the share and the livestock population. An extensive type of livestock in rural households has been identified, which causes low productivity. The level of agricultural production intensification in the rural household sector has been analyzed according to a number of indicators. For some of them (in terms of fertilizer application, use of locally grown varieties, breeding poultry, artificial insemination of animals and sanitary quality control of milk) the obtained values are extremely unsatisfactory.*

Conclusions. *Meat and dairy farming are currently facing a difficult situation: the reduction in milk production in households is, in absolute terms, greater than the similar increase among farmers, which makes this product deficit. In the domestic deficit market, bans of meat and the primary agricultural products sale will lead to a reduction in supply, price increases and a deterioration in the status of these producers, given the need for such a constraint due to a lack of*

quality parameters. The solution to this problem lies in the extension of the state program of livestock development directly in rural households.

The ways of solving the problem of unsatisfactory logistical support for the production and stocking of livestock products by small organizational forms are offered: agro leasing and organization of cooperative slaughter shops. It is advisable to support rural development in the form of educational activities based on integrated territorial communities.

Keywords: *rural households, agricultural activity, factors of production, food security, livestock products, extensive type, low quality, social infrastructure, small equipment, cooperative movement.*

JEL classification: *Q 12; R29*

Вступ

Триваюча аграрна реформа та початок реформи децентралізації ставлять на порядок денний питання щодо місця та ролі селянських домогосподарств у економіці сільського господарства країни. В числі іншого актуалізація проблеми пов'язана із виведенням у публічну площину обговорення сценаріїв майбутнього розвитку сільських територій та освоєння їх ресурсного потенціалу. Критичною точкою дискусії є полеміка з приводу використання факторів виробництва, якими володіє селянське домогосподарство – праця і земля. Одна частина експертів вважає, що для забезпечення найвищого рівня економічної ефективності їх використання, сільськогосподарським виробництвом мають займатися середні та великі господарюючі суб'єкти. Інша частина експертів стоїть на позиції необхідності забезпечення багатокладності сільськогосподарського виробництва, що передбачає самозайнятість селянських домогосподарств із використанням належних їм відповідних факторів виробництва.

Розвиток сільських територій та використання їх ресурсного потенціалу, майбутнє селянських домогосподарств, як і їх участь у суспільному виробництві – популярний напрямок у наукових дослідженнях не тільки українських вчених, але й закордонних. Із останніх досліджень – це праці, Rocha C., Burlandy L. та Maluf R. S. [1], Spoor M. [2], Hafez G. [3], Larson D. F., Muraoka R. та Otsuka K. [4], Gioia A. [5], Worthen H. D., Richardson V., Thomas M. та Onokpise O. U. [6], Cochet H. [7]. Серед українських дослідників даної тематики звертають на себе увагу праці Пасхавера Б. Й. [8], Маліка М. Й., Шпикуляка О. Г. та Мамчура В. А. [9, 10], Шульги О. А. [11], Бородіної О. М. та Прокопи І. В. [12], Мудрака Р. П. та Нижник І. О. [13].

Однак, попри глибоке наукове опрацювання досліджуваної тематики, проблема формування науково-обґрунтованого сценарію сталого розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва, у якому, на нашу думку, чільне місце повинне зайняти положення про багатокладність, - далека від вирішення. З цього приводу Бородіна О. М. та Прокопа І. В. зазначають: «...Незважаючи на декларування політичними силами намірів захищати інтереси сільських жителів і виробників сільськогосподарської продукції, а також рекомендації науковців щодо реалізації цих інтересів, на всіх етапах перевагу отримував екстрактивний розвиток сільського господарства та села. Він супроводжувався ресурсовиснажливим характером господарювання і обмеженням реального доступу селян до виробничих ресурсів і розподілу вигід від їх використання...» [12]. Усе це вказує на гостру необхідність пошуку шляхів вирішення даної проблеми, що й зумовлює актуальність теми дослідження.

Мета та завдання статті

Метою дослідження є перевірка гіпотези про незамінність селянських домогосподарств, як виробників сільськогосподарської продукції, на нинішньому історичному етапі розвитку українського суспільства. У межах досягнення мети виокремлено такі завдання:

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2019 рік. Том 4. № 2.

– дослідження особливостей функціонування селянських домогосподарств в Україні;

– оцінка поточного економічного стану селянських домогосподарств та визначення чинників, які перешкоджають підвищенню економічної ефективності їх сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження

Роль селянських домогосподарств в аграрній економіці України можна оцінити за допомогою порівняльного аналізу структури виробництва відповідних видів продукції за категоріями виробників (табл. 1). Як бачимо, майже 40 % рослинницької та понад 50 % тваринницької продукції України виробляють сільські домогосподарства.

Таблиця 1. Частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства України, %*

Показник	Рік						
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017
Продукція сільського господарства, всього	61,6	59,5	51,7	44,7	44,9	43	43,6
в тому числі:							
продукція рослинництва	50,7	51,4	46,4	40,6	40,9	38,7	39,5
продукція тваринництва	79	73,8	61,2	54,5	54,5	54,4	54,2

*побудовано автором за даними [14]

Не зважаючи на скорочення, досі третина усієї молокосировини, яка надходить на підприємства, що займаються його переробкою, - це продукція, отримана в селянських домогосподарствах (рис. 1).

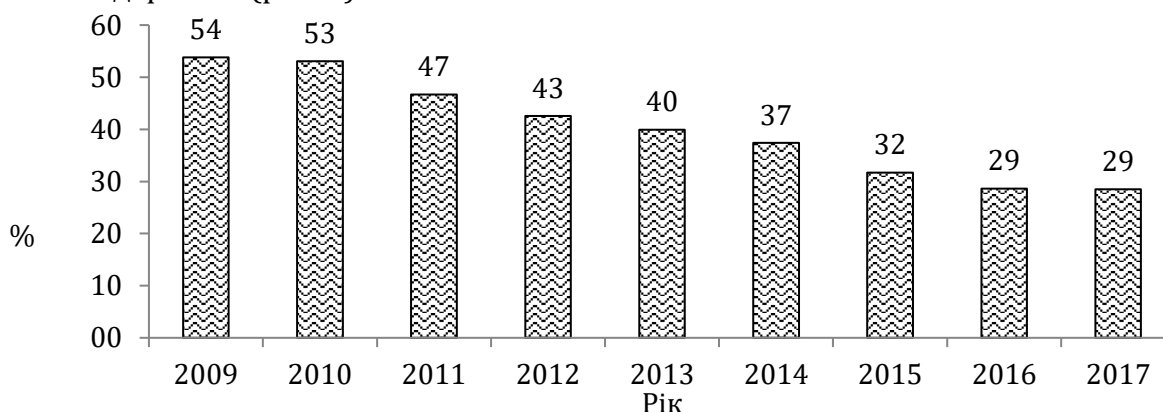

Рис. 1. Частка молока, виробленого господарствами населення, у загальній структурі молока, яке надійшло на підприємства, що займалися його переробкою, %*

*побудовано автором за даними [14, 15]

У рослинницьких галузях має місце критична залежність від виробництва селянськими домогосподарствами таких видів продукції, як картопля, овочі, плоди та ягоди (табл. 2). Зважаючи на представлені дані, ми погоджуємося з думкою про те, що наразі існує тісний зв'язок між виробництвом продукції сільського господарства, селянськими домогосподарствами та продовольчою безпекою країни. Малі та середні сільськогосподарські товаровиробники зорієнтовані на внутрішній ринок. Особливо це стосується селянських домогосподарств. Головною причиною їх орієнтації на внутрішній ринок є невеликі обсяги виробництва товарної продукції, що робить невигідним її переміщення на великі відстані через надмірні транзакційні витрати. Навіть об'єднаним у збутовий кооператив, селянським домогосподарствам, які локалізовані на даній території (село), дуже проблематично сформувати експортну партію продукції [13].

Таблиця 2. Частка господарств населення у виробництві продукції рослинництва за видами, %*

Показник	Рік							
	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017
Культури зернові та зернобобові	18,4	24,3	24,2	21,2	21,9	22,7	21,3	22,6
Буряк цукровий фабричний	12,2	21,5	7,9	15,7	7,2	7,5	4,7	4,4
Соняшник	12,5	21,2	17,5	14,5	14,3	14,6	13,9	13,4
Картопля	98,6	98,8	97,4	97,0	96,8	97,8	97,8	98,1
Культури овочеві	83,1	89,3	88,1	88,3	86,1	86,1	85,9	85,5
Культури плодові та ягідні	81,8	88,2	83,6	80,6	83,4	80,9	81,5	83,7

* побудовано автором за даними [14]

Головними факторами виробництва в економіці селянських домогосподарств є земля та праця їх членів. В аналізованому періоді середній розмір площі землі селянських домогосподарств демонстрував незначні коливання біля позначки 1,21 га. Середній загальний розмір земельних часток-паїв та орендованих ділянок також був відносно стабільним і коливався біля позначки 3,06 га (табл. 3). Натомість фактор виробництва «праця» демонструє погіршення якісних показників – в аналізованому періоді середній вік голів селянських домогосподарств зріс на 2 роки. Такі зміни є одним із найважливіших чинників зниження продуктивності праці та погіршення мотивації до здійснення сільськогосподарського виробництва.

Таблиця 3. Площа землі та середній вік голови селянських домогосподарств України*

Показник	Рік								
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Середній розмір площі землі домогосподарства, га	1,18	1,2	1,21	1,22	1,18	1,23	1,23	1,22	1,23
Середній загальний розмір земельних часток-паїв та орендованих ділянок, га	3,25	3,09	2,92	3,15	3,04	3,04	3,04	2,91	3,14
Середній вік голів домогосподарств, років	57	58	59	58	58	58	59	59	59

* побудовано автором за даними [16-24]

З точки зору забезпечення стабільності національного продовольчого ринку, найважливішою ланкою економіки селянських домогосподарств є виробництво тваринницької продукції. В аналізованому періоді частка селянських домогосподарств, що утримують будь-який вид сільськогосподарських тварин, скоротилася на 5,4 в. п. (табл. 4).

Це негативний чинник, який у майбутньому може призвести до збільшення дефіциту молочної та м'ясної продукції на внутрішньому ринку. Не меншою проблемою є екстенсивний тип виробництва – частка селянських домогосподарств, які утримують більше 4 голів корів та свиней не перевищує 0,4 та 1,8 % відповідно. Екстенсивний економіці селянських домогосподарств притаманна низька продуктивність праці (рис. 2) і надмірні витрати живої й уречевленої праці. Це підтверджується перевищенням надою молока з однієї корови на сільськогосподарських підприємствах у порівнянні із господарствами населення майже на 35 %. В українському суспільстві досі популярною є думка про те, що найефективнішим господарником на селі є так званий «сільський дядько», який володіє вродженим талантом провадити вискоєфективне сільськогосподарське виробництво. Не применшуючи ролі сільських трудівників, все ж треба визнати, що такий образ значною мірою є продуктом колишньої пропаганди. Остання сприяла поширенню у формальному і неформальному комунікативному просторі історій про простих малоосвічених сільських жителів, які, вирізняючись поміж односельців зразковою дбайливістю у власному господарстві, ставали головами успішних, за радянськими мірками, колгоспів.

Таблиця 4. Частка селянських домогосподарств, які утримують сільськогосподарських тварин і кількість сільськогосподарських тварин на утриманні*

Показник	Рік								
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Частка домогосподарств, що утримують будь-який вид сільськогосподарських тварин, %	70,8	70,3	72,1	71,2	70	69,1	67,6	69,1	65,4
Домогосподарства, які утримують с.-г. тварин, у % до загальної кількості усіх домогосподарств, які утримують с.-г. тварин									
корови: 1 голову	22,9	21,6	21,7	20,5	19,9	18,7	18,8	17,3	15,6
2 голови	6,2	5,5	5,9	5,5	5,5	5,4	5,1	4,5	4,2
3 голови	1	0,8	0,9	1	1	1,3	1,1	0,9	0,7
4 голови і більше	0,3	0,3	0,4	0,3	0,5	0,4	0,5	0,5	0,4
свині: 1 голову	12,5	12,3	13	12,9	11,5	12,3	12,2	11,8	9,7
2 голови	12,4	14,2	14,8	12,8	13,4	13,5	13,4	12,7	12
3 голови	2,1	3	3,1	2,3	2,8	3,2	3	2,7	2,6
4 голови і більше	2,2	2,9	3	2,5	2,9	3,2	2,6	2,3	1,8

*побудовано автором за даними [16-24]

У цих історій, окрім іншого, є одна серйозна вада – радянська колгоспно-кооперативна модель економіки сільського господарства від початку була неефективною. Тому критична маса сільськогосподарських підприємств, яка була відносно успішною в командно-адміністративній економіці, стала збитковою в ринковій. А отже і господарські підходи, що забезпечували успіх у старій ресурсозатратній моделі, уже не спрацьовували у новій ресурсощадній моделі економіки сільського господарства.

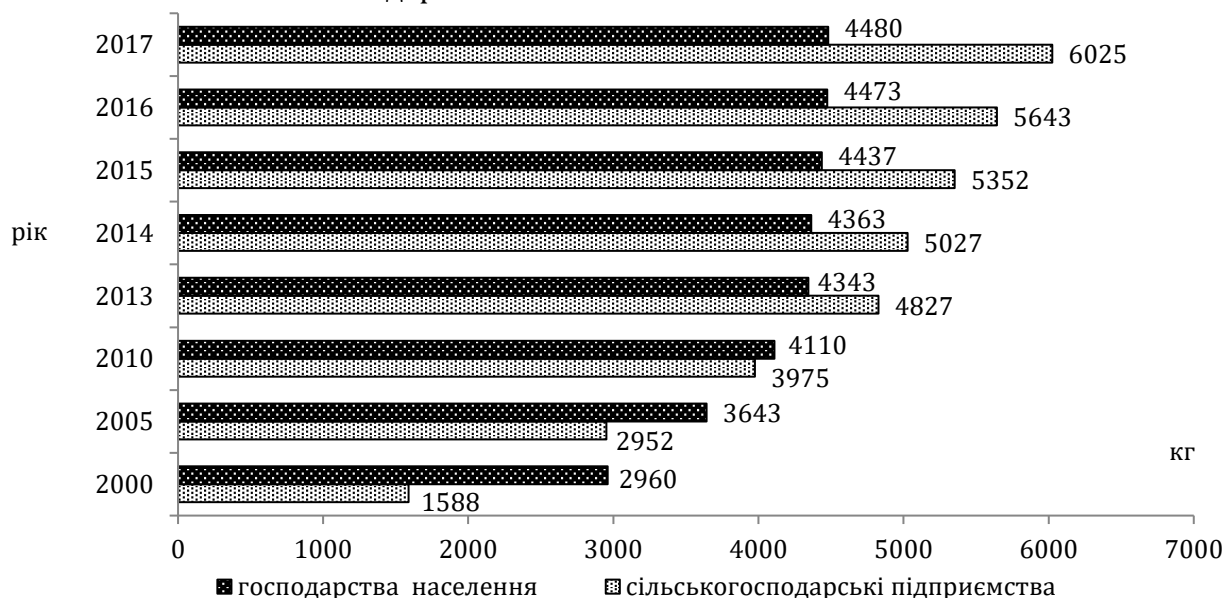

Рис. 2. Середній річний уділ молока від однієї корови, кг*

* побудовано автором за даними [14]

Доказом на користь наших аргументів є факти, які свідчать про рівень застосування прогресивних підходів у економіці сучасних українських селянських домогосподарств (табл. 5). Як бачимо лише 60 % селянських домогосподарств використовують мінеральні добрива. Разом із недостатнім рівнем застосування органічних добрив, сівозміни та районованих сортів сільськогосподарських рослин - це

призводить до виснаження ґрунтів, втрати родючості і зниження продуктивності праці. Значно гірша ситуація в тваринницькому секторі селянських домогосподарств.

Таблиця 5. Окремі показники рівня інтенсифікації сільськогосподарського виробництва у секторі селянських домогосподарств*

Показник	Рік								
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Домогосподарства, що використовують, % від загальної кількості сільських домогосподарств, які здійснюють виробництво с.-г. продукції:									
мінеральні добрива	56,4	54,5	56,1	56,7	56	57,9	57,5	56,6	59,6
органічні добрива	84,8	84	83,4	85,4	83,3	83,4	83,8	84,3	84,1
засоби захисту рослин	86	86	86,3	85,2	85,2	85,3	85,4	86,1	86
районовані сорти с.-г. рослин	27,1	28,1	27,3	27,7	26,1	24,5	27,5	26	27,6
сівозміну	58,4	58,4	58,5	60,1	56,4	58,3	61,2	60,4	61,6
племінних плідників	15,3	15,7	16,3	11,4	11,7	11,1	11,2	10,4	8,7
штучне запліднення тварин	16,9	15,3	17	15,6	16,4	16,4	16,8	15,7	14,4
ветеринарні перевірки	49,9	50	51,3	50,4	50,9	49,4	48,1	47,5	44,7
санітарну обробку тваринницьких приміщень	57,6	58,7	59,6	59,6	59,3	57,6	55,2	57,3	54,6
санітарний контроль якості молока	23,4	22,1	23,9	22,4	21,9	20,8	20,4	19	17,7

**побудовано автором за даними [16-24]*

Якщо у звітному 2009 р. 32,2 % селянських домогосподарств використовували племінних плідників та штучне запліднення тварин, що, безумовно, є дуже низьким показником, то в 2017 р. їх кількість ще більше скоротилася - до 23,1 %. Зменшилася частка селянських домогосподарств, які проводили ветеринарні перевірки та санітарну обробку тваринницьких приміщень. Це стало однією із головних причин поширення АЧС, яка завдала непоправних збитків економіці селянських домогосподарств. Нарешті санітарний контроль молока у звітному році здійснювали лише 17,7 % селянських домогосподарств. Це ставить під загрозу не лише якість, але й безпечність готової молочної продукції, а отже і здоров'я українських споживачів.

На продовольчому ринку України сформувалася безвихідна ситуація - виробництво тваринницької продукції селянськими домогосподарствами відбувається із порушенням санітарно-гігієнічних вимог, проте заборона реалізації такої продукції спричинить погіршення матеріального становища значної частини сільських жителів і колапс відповідних сегментів продовольчого ринку. Впродовж останніх семи років сформувалася тенденція збільшення виробництва тваринницької продукції сільськогосподарськими підприємствами та скорочення її господарствами населення. При чому темп зростання обсягів виробництва сільськогосподарськими підприємствами випереджає темп скорочення виробництва господарствами населення. Однак, проблема полягає в тому, що за абсолютними показниками скорочення обсягів виробництва молкосировини у господарствах населення перевищує нарощування обсягів виробництва сільськогосподарськими підприємствами більш, ніж у тричі - за абсолютним значенням 1 % середньорічного темпу зміни (табл. 6).

Крім того, вітчизняний ринок м'яса та м'ясопродуктів є дефіцитним [25].

Тому зниження пропозиції за рахунок продукції селянських домогосподарств загострить дефіцит і спричинить подальше зростання відповідних цін. Сільськогосподарська продукція, яку виробляють селянські домогосподарства, в першу чергу тваринницька - молкосировина та м'ясо первинної обробки, в переважній більшості випадків не відповідають міжнародним санітарно-гігієнічним вимогам до безпечної продовольчої продукції [13].

Проте заборона реалізації такої продукції завдасть непоправного удару по продовольчій безпеці країни. За такої ситуації правильним рішенням стала б розробка державної програми розвитку тваринництва в селянських домогосподарствах.

Таблиця 6. Виробництво найважливіших видів тваринницької продукції за категоріями господарств, тис. тонн*

Вид продукції	Рік								Середньорічний темп зміни, ± %	Абсолютне значення 1 % середньорічного темпу зміни, ± тис. т
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017		
Сільськогосподарські підприємства										
М'ясо (у забійній масі)	1134,4	1215,3	1271,2	1441,3	1451,8	1463,4	1489,9	1483	3,90	12,8
Молоко	2216,6	2245,9	2535,3	2582,5	2647,5	2669,2	2705,6	2765,7	3,21	24,4
Господарства населення										
М'ясо (у забійній масі)	924,6	928,5	938,4	948,1	907,8	859,2	833,7	835,2	-1,44	-8,9
Молоко	9031,9	8840,1	8842,3	8905,7	8485,3	7946,2	7675,9	7514,8	-2,59	-83,6

**побудовано автором за даними [14, 15]*

Головними перешкодами розвитку економіки тваринництва селянських домогосподарств є:

- 1) депопуляція та старіння жителів сільських населених пунктів;
- 2) незадовільний рівень матеріально-технічного забезпечення виробництва та заготівлі тваринницької продукції малими організаційними формами;
- 3) низький рівень виробничої культури селянських домогосподарств;
- 4) низький рівень координації збутових зусиль селянських домогосподарств.

Зважаючи на світову тенденцію, депопуляція сільських територій України є закономірним процесом. Однак, зважаючи на роль селянських домогосподарств у постачанні продовольчих ресурсів на внутрішній ринок, задача українського суспільства - забезпечити порівняно вищу частку сільського населення нашої країни. Для цього, передусім, необхідно створити належні умови життя – забезпечити відновлення та розвиток соціальної інфраструктури сільських населених пунктів:

- обладнання кожної селянської садиби сучасними побутовими зручностями;
- модернізація опалювальної системи житла сільських населених пунктів;
- будівництво, ремонт й обслуговування доріг із твердим покриттям, що з'єднують сільських населених пункт із районним (обласним) центром;
- підтримання у функціональному стані сільських клубів, шкільних спортивних залів, стадіонів тощо.

Вирішення проблеми незадовільного матеріально-технічного забезпечення виробництва та заготівлі тваринницької продукції малими організаційними формами, необхідно розглядати у рамках двох паралельних підходів:

- 1) з метою забезпечення отримання якісної молочної сировини – стимулювати виробництво та реалізацію через систему агролізингу малогабаритного доїльного та холодильного обладнання для селянських домогосподарств;
- 2) з метою забезпечення отримання якісної м'ясної сировини - стимулювати селянський кооперативний рух у частині організації кооперативних забійних цехів.

Проблему низького рівня виробничої та ринкової культури можна і потрібно вирішувати через розгортання просвітницької компанії серед селян. Проте, на відміну від існуючого підходу – організація післядипломної освіти та курсів підвищення кваліфікації на базі закладів вищої освіти, ми пропонуємо інший підхід – виїзні навчальні курси освітян для сільських жителів на базі сільських територіальних об'єднаних громад. Такий підхід забезпечить охоплення значно ширшої слухацької аудиторії та забезпечить вищий практичний результат.

Висновки та перспективи подальших розвідок

На основі проведеного аналізу було отримано такі висновки:

1) сільськогосподарська діяльність селянських домогосподарств забезпечує підтримання продовольчої безпеки України – 54,2 % продукції тваринництва, 98,1 % картоплі, 85,5 % овочевих культур, 83,7 % плодів і ягід у 2017р. вироблено категорією «господарства населення»;

2) в період з 2009 по 2017рр. середній вік голів селянських домогосподарств зріс на 2 роки – з 57 до 59 років. Такі зміни є одним із найважливіших чинників зниження продуктивності праці та погіршення мотивації до здійснення сільськогосподарського виробництва;

3) виробництво тваринницької продукції в селянських домогосподарствах відбувається, переважно, в екстенсивний спосіб - частка селянських домогосподарств, які утримують більше 4 голів корів та свиней не перевищує 0,4 та 1,8 % відповідно. Екстенсивній економіці селянських домогосподарств притаманна низька продуктивність праці та надмірні витрати живої й уречевленої праці;

4) для уповільнення темпів депопуляції та старіння сільського населення і підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва селянських домогосподарств необхідно:

- забезпечити відновлення та розвиток соціальної інфраструктури сільських населених пунктів;

- стимулювати виробництво та реалізацію через систему агролізингу малогабаритного доїльного та холодильного обладнання для селянських домогосподарств;

- стимулювати селянський кооперативний рух у частині організації кооперативних забійних цехів;

- розгорнути просвітницьку компанію серед селян за допомогою виїзних навчальних курсів університетів і коледжів для сільських жителів на базі сільських територіальних об'єднаних громад.

Список літератури

1. Rocha C., Burlandy L., Maluf R. S. Small Farms and Sustainable Rural Development for Food Security: the Brazilian Experience. *Development Southern Africa*. 2012, Vol. 29(4), 519-529.
2. Spoor M. Rural development and the future of small-scale family farms. URL: <http://www.fao.org/3/a-i5153e.pdf>
3. Hafez G. Agriculture and rural development for inclusive growth and food security in Morocco. URL: <https://www.brookings.edu/research/agriculture-and-rural-development-for-inclusive-growth-and-food-security-in-morocco/>.
4. Larson D. F., Muraoka R., Otsuka K. Why African rural development strategies must depend on small farms. *Global Food Security*. 2016. vol. 10, pp. 39-51.
5. Gioia A. Small Farms in Europe: Time for a Re-Definition. URL: https://www.accesstoland.eu/IMG/pdf/comparative_analysis_of_small_farms_in_europe.pdf.
6. Worthen H. D., Richardson V., Thomas M., Onokpise O. U. Rural Development and Small Farms. URL: <https://www.famu.edu/cesta/main/index.cfm/research/rural-development-and-small-farms>.
7. Коше Х. Господарства населення: зникаючий пережиток минулого чи шлях у майбутнє. *Економіка АПК*. 2018. №4. С. 79-87.
8. Пасхавер Б. Й. Продовольче самозабезпечення населення України. *Економіка АПК*. 2018. №1. С. 5-10.
9. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих

-
- селянських господарств. *Економіка АПК*. 2018. №1. С. 11-19.
10. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Інституційна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 72-85.
 11. Шульга О. А. Стратегічні напрями аграрної політики в Україні. *Економіка України*. 2018. №5. С. 3-22.
 12. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Майбутнє сільського сектору України – від екстрактивного використання до інклюзивного розвитку. *Економіка України*. 2018. № 11-12. С. 104-121.
 13. Мудрак Р. П., Нижник І. О. Розвиток сільських територій та продовольча безпека держави. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2019. Вип. 94. С. 131-140.
 14. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2017». К.: Державна служба статистики, 2018. 245с.
 15. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2012». К.: Державна служба статистики, 2013. 392с.
 16. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2009 році». К.: Державний комітет статистики України, 2009. 81с.
 17. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2010 році». К.: Державний комітет статистики України, 2010. 81с.
 18. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2011 році». К.: Державна служба статистики України, 2011. 81с.
 19. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2012 році». К.: Державна служба статистики України, 2012. 81с.
 20. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2013 році». К.: Державна служба статистики України, 2013. 82с.
 21. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2014 році». К.: Державна служба статистики України, 2014. 81с.
 22. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2015 році». К.: Державна служба статистики України, 2015. 81с.
 23. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2016 році». К.: Державна служба статистики України, 2016. 81с.
 24. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2017 році». К.: Державна служба статистики України, 2017. 81с.
 25. Мудрак Р. П., Лагодієнко В. В. Агроінфляція та індекс споживчих цін на продовольчі товари: порівняльний аналіз «Україна – ЄС». *Економіка України*. 2018. 1. С. 28-39.

Reference

1. Rocha, C., Burlandy, L., Maluf, R. S. (2012). Small Farms and Sustainable Rural Development for Food Security: the Brazilian Experience. *Development Southern Africa*. vol. 29(4), pp. 519-529.
2. Spoor, M. (2015). Rural development and the future of small-scale family farms. Available at: <http://www.fao.org/3/a-i5153e.pdf>.

3. Hafez G. Agriculture and rural development for inclusive growth and food security in Morocco. Available at: <https://www.brookings.edu/research/agriculture-and-rural-development-for-inclusive-growth-and-food-security-in-morocco/>.
4. Larson, D. F., Muraoka, R., Otsuka, K. (2016). Why African rural development strategies must depend on small farms. *Global Food Security*, vol. 10, pp. 39-51.
5. Gioia, A. (2017). Small Farms in Europe: Time for a Re-Definition. Available at: https://www.accesstoland.eu/comparative_analysis_of_small_farms_in_europe.pdf
6. Worthen, H. D., Richardson, V., Thomas, M., Onokpise, O. U. (2018). Rural Development and Small Farms. Available at: <https://www.famu.edu/cesta/main/index.cfm/research/rural-development-and-small-farms>.
7. Cochet, H. (2018). «Private households: a disappearing remnant of the past or a way to the future». *Ekonomika APK*. no. 4, pp. 79-87.
8. Paskhaver, B. Y. (2018). «Food self-providing of the population of Ukraine». *Ekonomika APK*. no. 1, pp. 5-10.
9. Malik, M. Y., Shpykuliak, O. H. (2018). «Trends and perspectives of development of personal peasant households». *Ekonomika APK*. no. 1, pp. 11-19.
10. Malik, M. Y., Shpykuliak, O. H., Mamchur, V. A. (2018). «Institutional formalization for development of family farms in Ukraine». *Ekonomika APK*. no. 10, 72-85.
11. Shulga, O. (2018). «Strategic directions of agrarian policy in Ukraine». *Economy of Ukraine*. no. 5, pp. 3-22.
12. Borodina, O., Prokopa, I. (2018). «The future of Ukraine's rural sector – from extractive use to inclusive development». *Economy of Ukraine*. no. 11-12, pp. 104-121.
13. Mudrak, R. P., Nyzhnyk, I. O. (2019). «Development of rural areas and country's food security». *Collected Works of Uman National University of Horticulture*. no. 94, pp. 131-140.
14. *Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2017»*. [Statistical collection «Agriculture of Ukraine 2017»] (2018). Derzhavna sluzhba statystyky. Kiev. Ukraine.
15. *Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2012»*. [Statistical collection «Agriculture of Ukraine 2012»] (2013). Derzhavna sluzhba statystyky. Kiev. Ukraine.
16. *Statystychnyj biuleten' «Osnovni sil's'kohospodars'ki kharakterystyky domohospodarstv u sil's'kij mistsevosti v 2009 rotsi»*. (2009). [Statistical Bulletin «Basic Agricultural Characteristics of Rural Households in 2009»]. Derzhavna sluzhba statystyky. Kiev. Ukraine.
17. *Statystychnyj biuleten' «Osnovni sil's'kohospodars'ki kharakterystyky domohospodarstv u sil's'kij mistsevosti v 2010 rotsi»*. (2010). [Statistical bulletin «Basic agricultural characteristics of households in rural areas in 2010»]. Derzhavna sluzhba statystyky. Kiev. Ukraine.
18. *Statystychnyj biuleten' «Osnovni sil's'kohospodars'ki kharakterystyky domohospodarstv u sil's'kij mistsevosti v 2011 rotsi»*. (2011). [Statistical Bulletin «Basic Agricultural Characteristics of Rural Households in 2011»]. Derzhavna sluzhba statystyky. Kiev. Ukraine.
19. *Statystychnyj biuleten' «Osnovni sil's'kohospodars'ki kharakterystyky domohospodarstv u sil's'kij mistsevosti v 2011 rotsi»*. (2012). [Statistical Bulletin «Basic Agricultural Characteristics of Rural Households in 2012»]. Derzhavna sluzhba statystyky. Kiev. Ukraine.
20. *Statystychnyj biuleten' «Osnovni sil's'kohospodars'ki kharakterystyky domohospodarstv u sil's'kij mistsevosti v 2011 rotsi»*. (2013). [Statistical Bulletin «Basic Agricultural Characteristics of Rural Households in 2013»]. Derzhavna sluzhba statystyky. Kiev. Ukraine.
21. *Statystychnyj biuleten' «Osnovni sil's'kohospodars'ki kharakterystyky domohospodarstv u sil's'kij mistsevosti v 2011 rotsi»*. (2014). [Statistical Bulletin «Basic Agricultural

-
- Characteristics of Rural Households in 2014»]. Derzhavna sluzhba statystryky. Kiev. Ukraine.
22. *Statystrychnyj biuleten' «Osnovni sil's'kohospodars'ki kharakterystryky domohospodarstv u sil's'kij mistsevosti v 2011 rotsi»*. (2015). [Statistical Bulletin «Basic Agricultural Characteristics of Rural Households in 2015»]. Derzhavna sluzhba statystryky. Kiev. Ukraine.
 23. *Statystrychnyj biuleten' «Osnovni sil's'kohospodars'ki kharakterystryky domohospodarstv u sil's'kij mistsevosti v 2011 rotsi»*. (2016). [Statistical Bulletin «Basic Agricultural Characteristics of Rural Households in 2016»]. Derzhavna sluzhba statystryky. Kiev. Ukraine.
 24. *Statystrychnyj biuleten' «Osnovni sil's'kohospodars'ki kharakterystryky domohospodarstv u sil's'kij mistsevosti v 2011 rotsi»*. (2017). [Statistical Bulletin «Basic Agricultural Characteristics of Rural Households in 2017»]. Derzhavna sluzhba statystryky. Kiev. Ukraine.
 25. Mudrak, R., Lagodienko, V. (2018). «Agroinflation and consumer price index for foodstuffs: Ukraine-EU comparative analysis». *Economy of Ukraine*. no. 1, pp. 28-39.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2019 р.